

4. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ. Учебн. пособие. – СПб.: Изд. Дом. «Бизнес-пресса», 2000. – 326 с.
5. Чорней Н. В. Теория систем и системный анализ: Навч. посібн. Для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2005. – 256 с.
6. Лесечко М. Д. Основы системного подхода: теория, методология, практика: Навч. посіб. – Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 300 с.
7. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем. – К.: Кондор, 2009. – 205 с.

References

1. Closing the Infrastructure Gap: The role of Public – Private Partnership. Deloitte Research Study, 2006. – 250 p.
2. Buzan B. People, States and Fear. An Agenda for International Security. Studies in the Post-Cold war Era, 1991. – 312 p.
3. Thomas E. Fighting back // European Businessmen, 2001. – 170 p.
4. Surmin Ju. P. Teorija sistem i sistemnyj analiz. Uchebn. posobie. – SPb.: Izd. Dom. «Biznes–pressa», 2000. – 326 s.
5. Chornej N. V. Teorija sistem i sistemnyj analiz: Navch. posibn. Dlja stud. vyssh. navch. zakl. – K.: MAUP, 2005. – 256 s.
6. Lesechko M. D. Osnovy systemnogo pidhodu: teorija, metodologija, praktyka: Navch. posib. – L'viv: LRIDU UADU, 2002. – 300 s.
7. Dudnyk I. M. Vstup do zagal'noi' teorii' system. – K.: Kondor, 2009. – 205 s.

*Дорошенко В. С., доктор економіки,
кандидат історичних наук, Українська академія наук
(Україна, Київ), valvasfed93@gmail.com*

Особенности использования системных теорий та их принципы в навчальному процесі

Розглядається ряд проблем щодо системного підходу в навчальному процесі з метою покращення його методологічної якості.

Ключові слова: системність, методологія, системоформуючі фактори, методи, системна теорія, системні принципи.

* * *

УДК 37.091.31:[378.4:7.071]

Мерлянова О. А.,
кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач
кафедри хореографії, Відокремлений підрозділ
«Миколаївська філія Київського національного
університету культури і мистецтв»
(Україна, Миколаїв), olgamerlyanova@gmail.com

ПРОЕКТ ЯК ФОРМА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У МИСТЕЦЬКОМУ УЧБОВИМУ ЗАКЛАДІ

Розглянуто застосування ефективного методу проектного навчання у мистецьких навчальних закладах в процесі формування професійних компетенцій студентів-хореографів. Визначено сутність поняття «проект» і «проектне навчання». Проаналізовано роботу по реалізації творчих проектів кафедри хореографії. Визначено вплив реалізації проектів на самостійну роботу студента. Досліджено ефективність колективної роботи в проектній діяльності.

Ключові слова: проект, проектна діяльність, творчий проект, проектне навчання, метод проектів, хореографія, балетмейстер.

Сучасна парадигма якісної освіти ґрунтується на підготовці висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця, який є соціально активною, організованою та відповідальною особистістю.

Одним з чинників якісного навчального процесу мистецького напрямку є участь в організації та проведеному творчих проектів.

Це має позитивний вплив на розвиток мотивації студентів до навчання, підвищення пізнавальної активності та самостійності, розвиток якостей, які сприяли б активному залученню до творчої діяльності. Висуває перед мистецькими навчальними закладами

завдання створення сприятливих умов для розвитку кожного студента, підвищення його інтелектуального потенціалу, всебічного врахування індивідуальних здібностей, нахилів, інтересів, надання можливостей для реалізації, становлення як суб'єкта навчального процесу та майбутньої професійної діяльності.

Творчість – діяльність, в наслідок чого з'являється щось нове, чого раніше не було, на підґрунті реорганізації наявного досвіду і формування нових комбінацій знань та умінь [1, с. 249].

Проект – тимчасове підприємство, яке направлено на створення унікального продукту, послуги або результату [2, с. 3]. Це можливість реалізації різноманітних ідей сучасної особистості. А для творчої людини це є сутністю її професійної мистецької діяльності.

Стандарт змісту навчання визначає ту частину навчальної програми, якою повинні оволодіти всі студенти. Але сучасне суспільство вимагає впевненої заявки про себе, своїх бажань і можливостей, потребує відповідної зовнішньої репрезентації себе.

Отже одним із перспективних шляхів інноваційних освітніх технологій вважають проектне навчання, яке надає можливість особистісного розвитку, комунікативних умінь, тренінгу ділової комунікації тощо.

Ідея проектного навчання виникла на початку ХХ століття в педагогіці США (Джон Дьюї) під назвою «метод проблем». Паралельно ці ідеї впроваджувалися в Росії С. Т. Шацьким. Але в 1931 році метод проектів в цій країні було заборонено.

Сучасні освітні технології та євроінтеграція надали можливість активного розвитку та впровадження нових перспективних форм в систему національної освіти та виховання високоінтелектуальної та культурно освіченої особистості, однією з яких є проектне навчання.

Проектними технологіями навчання та їх дослідженням займалися В. Болотов, В. Сериков, Н. Гальська, Г. Воробйов, Н. Морзе, С. Полат, А. Уваров та інші. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових робіт зазначеної тематики, досліджень, присвячених використанню можливостей проектних технологій навчання в мистецьких навчальних закладах бракує.

Метою даної статті є розкриття сутності проектного навчання в навчальному процесі ВНЗ, що забезпечує формування професійних вмінь та навичок майбутніх хореографів.

Згідно мети були поставлені завдання розкрити підходи науковців до визначення сутності понять «навчальний проект», «метод проектів», «творчість», обґрунтувати типи досліджуваних технологій, етапи організації, вимоги до педагога, показати можливості проектної технології навчання щодо формування професійних вмінь та навичок майбутніх балетмейстерів.

Визначаючи сутність поняття «навчальний проект», слід зазначити, що воно вперше з'явилося у XVII–XVIII століттях і служило синонімом словам «експеримент» у природничих науках і «розгляд справ» у юриспруденції. Пізніше у XIX столітті були визначені ще дві моделі проектів, які використовуються і сьогодні. Перша, давніша, модель Вудворта передбачає, що учні спочатку вивчають матеріал, набувають знань та навичок, які в подальшому знадобляться для конструювання проектів. Друга, сучасніша, модель Ричардса передбачає

«занурення» в проблему, її фундаментальне дослідження [3, с. 59].

Метод проектів – це система учбово-пізнавальних прийомів, які дозволяють вирішити ту або іншу проблему в результаті самостійних або групових дій тих, хто навчається. Метод проектів стимулює потрібність учня в самореалізації, самоствердженні, в творчій діяльності; реалізує принцип співпраці учнів і дорослих, дозволяє поєднувати групову та індивідуальну роботу.

Проаналізувавши літературу з педагогіки та психології, було зазначено, що поряд із поняттями «проектний метод навчання», «метод проектів» науковці використовують наступні поняття «проектна діяльність», «проектне навчання», «навчальне проектування», «проектна технологія навчання». Проте, розуміння дослідниками сутності досліджуваного феномену принципово не відрізняються.

Так В. Мельников, В. Мигунов, П. Петряков розуміють метод проектів як організацію процесу навчання, за якою студенти набувають знання та вміння у ході планування й виконання практичних завдань-проектів, що поступово ускладнюються [4, с. 11].

І. Чечель відзначає, що проект – це буквально «кинутий вперед», тобто прототип, прообраз будь-якого об'єкта, виду діяльності, а проектування перетворюється в процес створення проекту [5, с. 11].

На думку М. Елькіна, метод проектів дозволяє реалізувати діяльнісний підхід у навчанні, застосувати знання та уміння, здобуті при вивченні дисциплін на різних етапах навчання, інтегрувати їх в процесі роботи над проектом [6, с. 53].

У сьогоденнісному суспільстві, коли в усіх сферах відбувається стрімке зростання обсягу наукової і технічної інформації, потреба у набутті певних умінь і навичок має особливе значення, вимагаючи від сучасного фахівця збільшення ваги самостійної діяльності дослідницького характеру. Метод проектів, зорієнтований на самостійну діяльність студента, допускає розв'язання певної проблеми, що передбачає як використання різноманітних методів, форм, засобів навчання, так і інтегрування знань, умінь та навичок з різних галузей науки та мистецтва.

Головна мета проектного навчання:

- навчити студентів самостійно досягати поставленої мети;
- навчити студентів передбачати міні-проблеми, які можуть виникнути на шляху досягнення мети;
- сформувати у студентів вміння працювати з інформацією;
- сформувати у студентів навички проведення досліджень, передачі і презентації отриманих знань і досвіду, праці і ділового спілкування в групі.

Проектне навчання має потенціал, щоб дозволити студентам: наукові дослідження, планування, розробку та створення творчих проектів, підвищення їх компетенцій. На відміну від традиційних учбових занять, виконання і завершення проекту може зайняти декілька тижнів або продовжуватися протягом семестру або року.

Обираючи тему проекту слід враховувати необхідні вимоги до здійснення практичних завдань, серед яких найбільш суттєвими є:

- підготовка студентів до даного виду діяльності;

- зацікавленість студентів в проблемі;
- володіння новими знаннями, що необхідні при виконанні проекту;
- практична направленість і значимість проекту;
- творча постановка задачі;
- практична реалізація проекту.

Останнім часом проектне навчання стало однією з форм навчального процесу ВП «Миколаївська філія КНУКіМ». Отримуючи базові фахові знання з дисциплін професійного циклу, студенти мають змогу застосовувати їх при реалізації творчих проектів.

Основною метою проектного навчання студентів-хореографів є використання надбаних умінь і навичок у виконавській практиці та можливість розвитку балетмейстерських здібностей.

Успішність молодого фахівця ґрунтується на умінні швидкого адаптування до вимог і потреб сучасного суспільства. Тому універсальність є однією з умов конкурентоспроможності на ринку праці.

Навчальний план кафедри хореографії ВП «МФ КНУКіМ» включає перелік дисциплін всіх напрямів хореографічного мистецтва: народно-сценічний, класичний, сучасний, історико-побутовий, дуетно-сценічний види танцю тощо. Студенти набувають виконавських навичок під час практичних занять та удосконалюють їх в студентському ансамблі танцю, який систематично бере участь в творчих проектах університету, міста, області.

На меті кожного проекту стає активізація креативного мислення студентів, їх нестандартний погляд на сучасне традиційне мистецтво, інновації в музично-хореографічних формах. З'являються хореографічні роботи як традиційного наповнення, так і нового зразка з сучасною проблематикою. Перспективними стають тенденції співпраці студентів різних напрямів підготовки: музичного мистецтва, культурно-дозвілевої діяльності, дизайну та хореографії.

Організуючи проекти, студентам пропонується застосувати самостійну роботу по підготовці хореографічних творів з вокальним виконанням, з інструментальним або оркестровим супроводом.

Однією з форм проектного навчання на кафедрі хореографії є підготовка та реалізація хореографічних спектаклів. Виконуючи даний аспект роботи, студенти не тільки працюють з музикою, лексикою, драматургією, вибудовують чітко визначені, яскраві образи, але вчать, по-перше, будувати мізансцени, користуватися декоративними прийомами та освітленням. По-друге, відбувається процес впровадження групової колективної роботи над одним творчим проектом. Це має позитивний вплив на розвиток комунікативних якостей, відповідальності, дисципліни, поваги до колег по творчому цеху, шліфуються балетмейстерські навички, удосконалюється режисерське мислення, технічна та акторська майстерність, робота з партнером, користування атрибутами.

Така співпраця вимагає від студентів уміння практично застосовувати позитивну взаємодію і нести індивідуальну відповідальність, здійснювати збільшену трудову активність.

Підвищення мотивації та розвиток творчих здібностей відбувається при наявності в проектній діяльності ключової ознаки – самостійного вибору. Розвиток

творчих здібностей і зміщення акценту від інструментального підходу до технологічного відбувається завдяки необхідності продуманого вибору інструментарію і планування діяльності для досягнення кращого результату. Формування почуття відповідальності відбувається підсвідомо: студент прагне довести, в першу чергу, собі, що він зробив вірний вибір. Слід зазначити, що прагнення до самоствердження є головним фактором ефективності проектної діяльності. При вирішенні практичних завдань безумовно виникають відносини співпраці з педагогом, бо для обох задача представляє змістовний інтерес і стимулює прагнення до ефективного вирішення.

В системі проектного навчання важливим є індивідуальний підхід до студентів, які мають різний рівень підготовки та творчі здібності. Тому слід враховувати індивідуальні особливості учнів при постановці задач. Більш сильні і наполегливі студенти можуть виконувати складні, насичені віртуозною технікою танцювальні комбінації, вирішувати режисерсько-балетмейстерські питання, виробляти хореографічний продукт для різноманітних концертних програм. Менш здібним студентам потребується більша підтримка при зменшеній вимогливості з боку педагога. Такі студенти можуть виконувати нескладні завдання, які обов'язково повинні бути заплановані на кінцевий результат. Співпраця викладача і студентів повинна відбуватися невимушено, в доброзичливій формі. Успішність проектного навчання базується на розумінні можливостей кожного студента, умінні підказати і направити його до прийняття власного рішення.

При проектному навчанні не менш важливим фактором є представлення результатів роботи. Творчий продукт, який виробляється студентом під час роботи над проектом, повинен бути представлений в гідних умовах, що потребує вирішення питань матеріальної бази, технологічно-інформаційного забезпечення, а також чітко визначене коло глядацької аудиторії.

Як зазначають Ч. Мейерс та Т. В. Джонс проектна робота характеризується найбільш суттєвими рисами:

- залежність учасників від групи як цілого сприяє успішному завершенню завдання;
- враховуючи індивідуальність навичок, перед учасниками можна ставити різні завдання, щоб забезпечити їхній внесок у груповий проект;
- зміст навчальної задачі може виявитися більш складним і тоді групи можуть збиратися у поза аудиторний час, а не лише працювати за розкладом;
- важливі соціальні навички набагато ширші, ніж просто слухання і запам'ятовування. Тут є місце для створення й отримання позитивного зворотного зв'язку, а також для формування навичок критики групового процесу як цілого;
- викладачі виступають у ролі співучнів або майстрів-учнів, допомагаючи групам утримувати напрям і надаючи ресурси для виконання групових завдань [7, с. 81].

З кожним виконанням проектом навички проектної діяльності студентів удосконалюються. Навчання проектною діяльністю дозволяє студенту проявити свої здібності, навчитися захищати свій проект, аргументувати свої висновки, просто стати успішним. В проект-

ній діяльності отримують розвиток і психологічні якості особистості студента. Зростає самооцінка, впевненість в собі, підсилюється мотивація на досягнення успіху, розвивається увага, пам'ять, засвоюються різноманітні форми міжособистісних комунікацій.

Висновок. Отже, проведений аналіз сутності проектного навчання доводить, що реалізація проектів базується на особистісно орієнтованому підході, розвитку пізнавальних навичок і вмінь самостійно вибудувати нові методи і принципи роботи над хореографічним матеріалом. Це відкриває широкі можливості для формування у студентів самостійності, критичного мислення, оволодіння навичками пізнавальної діяльності і соціальними вміннями. Перспективним є також залучення професорсько-викладацького складу до виконання творчих проектів та здатністю використовувати напрацьовані практики у своїй професійно-педагогічній діяльності.

Список використаних джерел

1. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва: ИКЦ «МарТ» – Ростов н/Д: Издательский дом «МарТ», 2005. – 448 с.
2. Руководство к своду знаний по управлению проектами (Руководство РМВОК) – Пятое издание. – Project Management, inc., 2013.
3. Курицина В. Н. Метод проектов: вчера, сегодня, завтра // Образовательная технология как система, объединяющая теорию, практику и искусство. – Воронеж: ВГПУ, 2000. – С.59–63.
4. Мельников В. Е. Метод проектов в преподавании образовательной области «Технология» / В. Е. Мельников, В. А. Мигунов, П. А. Петряков. – Великий Новгород: НРЦРО, 1999. – 188 с.
5. Чечель И. Метод проектов или попытка избавить учителя от обязанностей всезнающего оракула / И. Чечель // Директор школы. – 1998. – №3. – С.11–16.
6. Елькин М. В. Инновационные технологии подготовки майбутніх вчителів на прикладі проектної діяльності студентів / М. В. Елькин // Теорія і методика навчання інформатики та математики: зб. наук. пр. – Мелітополь: МДПУ, 2004. – Вип.3. – С.53–57.
7. Мейерс Ч. Кооперативные студенческие проекты / Ч. Мейерс, Т. В. Джонс // Метод проектов в университетском образовании / [под общ. ред. М. А. Гусаковского]. – Минск: БГУ, 2008. – С.80–96.

References

1. Kodzhaspirova H. M. Slovar po pedahohike / H. M. Kodzhaspirova, A. Yu. Kodzhaspirov. – Moskva: IKTs «MarT» – Rostov n/D: Izdatelskii dom «MarT», 2015. – 448 s.
2. Rukovodstvo k svodu znaniu po upravleniiu projektami (Rukovodstvo RMVOK) – piatoe izdanie. – Project Management, inc., 2013.
3. Kuritsina V. N. Metod proektov: vchera, sehodnia, zavtra // Obrazovatelnaia tekhnolohiia kak sistema, obediniaushchaia teoriuu, praktiku i iskusstvo. – Voronezh: VHPU, 2000. – S.59–63.
4. Melnikov V. Ye. Metod proektov v prepodavanii obrazovatelnoi oblasti «Tekhnolohiia» / V. Ye. Melnikov, V. A. Mihunov, P. A. Petriakov – Velikii Novhorod: NRTsRO, 1999. – 188 s.
5. Chechel I. Metod proektov ili popytka izbavit uchitelia ot obiazannosti vseznaiushcheho orakula / I. Chechel // Direktor shkoly. – 1998. – №3. – S.11–16.
6. Yelkin M. V. Innovatsiini tekhnolohii pidhotovky maibutnikh vchyteliv na prykladii proektnoi diialnosti studentiv / M. V. Yelkin // Teoriia i metodyka navchannia informatyky ta matematyky: zb. nauk. prats. – Melitopol: MDPU, 2004. – Vyp.3. – S.53–57.
7. Meiiers Ch. Kooperativnyye studencheskie proekty / Ch. Meiiers, T. V. Dzhons // Metod proektov v universitetskomo obrazovanii / [pod obshch. red. M. A. Husakovskoho]. – Minsk: BHU, 2008. – S.80–96.

Merlyanova O. A., Ph.D., Associate Professor,
Head of the Department of Choreography,
Separated Subdivision «Mykolayiv Branch
of the Kyiv National University of Culture and Arts»
(Ukraine, Mykolayiv), olgamerlyanova@gmail.com

**Project as a form of educational process
in the higher educational institution of arts**

The application of effective method of educating project in the educational establishments of arts when forming the professional competence of students–choreographers is considered in the article. The concepts «project» and «educating project» are defined. The work on choreography department's creative projects implementation is analyzed. The impact of creative projects realization on students' unsupervised work is specified. The effectiveness of team working in project activities is investigated.

Keywords: project, project activities, creative project, educating project, method project, choreography, choreographer.

* * *

УДК 1:37(477)«1919/1940»

Ратушна А. М.,
аспірантка, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), ratushna92@mail.ua

**РОЗУМІННЯ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ
В КУЛЬТУРНО–ОСВІТЬОМУ ПРОСТОРИ
УКРАЇНИ 1919–1940 РР.**

Розглянуто культурно–освітній простір України доби 1919–1940 років, зокрема тогочасний виховний ідеал. Пильно вивчено динаміку розвитку й зміни виховного ідеалу та способів його втілення, а також вплив зовнішніх факторів на гуманітарну політику зазначеного періоду (надто зміну соціально–економічних умов і політичної кон'юнктури). Авторка виокремлює три культурно–освітні етапи розвитку виховного ідеалу та аналізує їхні особливості на матеріалі праць тогочасних культурних діячів, а також сучасних дослідників.

Ключові слова: виховний ідеал, виховання, ідея, трансформація виховного ідеалу, еволюція виховного ідеалу, гуманітарна політика, освітній процес, культурно–освітній простір, суспільно–економічні детермінанти, політична кон'юнктура, культурні діячі, громадські організації.

Від формування первісного суспільства і до сьогодні протягом усього свого розвитку людство приділяє велику увагу процесові формування нового покоління, а особливо розвитку моральних якостей у дітей і підлітків. На цей процес впливають різні чинники, зокрема географічне розташування країни та політично–економічний рівень розвитку суспільства. Відомо, що життя людей у різних країнах і різних регіонах світу визначають різні, часом діаметрально протилежні моральні, етичні та релігійні засади: життя в ХХІ–му столітті в Європі, Азії і Африці різко відрізняється. Слід зауважити, що розвиток суспільства однієї країни чи регіону має і діахронічний вимір розвитку, адже на різних історичних етапах суспільство має різні потреби. Приміром, у Середньовіччі кожна родина належала до певного суспільного шабля й виконувала функції, притаманні тому прошаркові, який вона представляла. Місце, яке людина посідала в суспільстві, визначало чи не все її подальше життя, зокрема місце проживання, коло спілкування, поведінку тощо. За цих умов життєві шляхи селянина й лицаря, міщанина й короля майже не перетиналися, тож не дивно, що їхні діти здобували різну освіту (якщо й здобували) і продовжували справу батьків. Щодо цього видатний український педагог Г. Ващенко зазначав, що «кожен нарід, кожна епоха мали й мають свій виховний ідеал, бо без нього неможливе саме виховання», а виховання загалом визначав як формування особистості з метою

наближення її до конкретного виховного ідеалу [2, с. 200]. Так, педагог відзначає, що виховним ідеалом давніх афінів була всебічно, гармонійно розвинена особистість, спартанців – «хоробрий, сильний, спритний і витривалий вояк–патріот», у США – ініціативна й енергійна людина, що поєднує у своїй діяльності теорію й практику, а виховний ідеал СРСР визначав як формування озброєного «знанням і технікою зброя» комуністичної партії в її боротьбі за панування над світом» [2, с. 200].

Сьогодні сучасне українське суспільство як ніколи потребує змін у підході до виховання дітей і юнацтва, зокрема переосмислення виховного ідеалу й коригування його відповідно до вимог сучасності, адже на порядку денному стоїть завдання подолати негативні риси і прояви радянської спадщини (у тому числі в освіті) та реалізувати євроінтеграційний проект. При цьому дуже важливо вивільнитися із тенет міфотворчості радянського зразка і перейти від утопічних проектів реформування освіти до реалістичних [18, с. 190–198]. Для виконання цього амбітного завдання слід звернутися до аналізу виховних основ культурно–освітнього простору, оскільки тільки такий підхід дозволить вийти на якісно новий рівень розвитку освіти без втрати національно–культурної спадковості та продуктивних здобутків попередніх часів. Отже, розглядувана тема є **актуальною**.

Метою цієї статті є аналіз розвитку виховного ідеалу, що склався і функціонував в УРСР в період 1919–1940 років.

Поняття ідеалу тісно пов'язано з поняттям ідеї, і, хоча ці лексеми є загальноживаними, обидва слова первісно належали до галузі філософії. Саме слово «ідеал» походить від латинського *idealis* і французького *idéel* (а вони від грецького *idéa* – «першообраз») і є філософським терміном, що означає «уявлення про найвищу досконалість, котра як взірць, норма і мета визначає спосіб і характер діяльності людини або соціальної групи» [14, с. 231]. На думку філософів, усвідомлення суб'єктом діяльності (людиною) своїх потреб і того факту, що дійсність є недовершеною, а отже потребує перетворення, є вихідною засадою формування ідеалу [14, с. 231]. В ідеалі поєднано об'єктивне (він виникає як об'єктивна необхідність у розвитку суспільства, вказує на його реальний стан та об'єктивні тенденції подальшого поступу) і суб'єктивне (він є суб'єктивним за своєю формою), тому його зумовлено як рівнем культури, так і рівнем розвитку суспільства [14, с. 231]. Оскільки будь–який ідеал (суспільний, політичний, етичний) є своєрідним світоглядним і регулятивним стрижнем цілепокладаючої діяльності людини [14, с. 231], виховний ідеал (далі ВІ) визначає людську діяльність і впливає на неї, є соціально–культурним й історичним поняттям водночас.

Оскільки проблема виховного ідеалу належить до компетенції кількох галузей науки, то доречно згадати, що її вивчали не лише педагоги, а й філософи та історики, а також і громадсько–політичні діячі. Серед тих, хто так чи так приділяв увагу формуванню ВІ, можна назвати як сучасних українських учених (В. Андрущенко, І. Бех, І. Степаненко, О. Уваркіна, М. Романенко), так і науковців–класиків (Г. Ващенко, С. Русова, І. Огієнко, В. Сухомлинський), письменників